

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

Ο ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΑΝΗΝ

Ο Θεσσαλός αγωνιστής Χριστόφορος Περραιβός παρ' ὅλας τὰς ἐπικρίσεις παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας φυσιογνωμίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος. Ἐν μὲν τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἀμφισβήτησιν τῆς ἀξιοπιστίας του ἐμειώθη τὸ κύρος του ὡς ἱστορικοῦ καὶ ἐκλονίσθη ὁ τίτλος πού του εἶχε δώσει ὁ Γερβίνος ὀνομάσας αὐτόν «Θουκυδίδη τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος», ὅμως ἡ ὅλη ἄλλη ποικίλη δράσις του τὸν ἀναδεικνύει ἀξιόλογον ἄνδρα. Καὶ ὡς μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἀπὸ τὰ ἐπίλεκτα καὶ τὰ κορυφαῖα, καὶ ὡς πολεμιστῆς ὀπλαρχηγός, καὶ ὡς ὑπάλληλος ὕστερα ἐπὶ Καποδίστρια, διεκρίθη διὰ τὴν σύνεσιν, τὴν γενναιότητα, τὴν φιλοπατρίαν, ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα, πολύπειρος καὶ πολυπαθής, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Φιλήμων, εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μὲ τὴν γραφίδα, μὲ τὸν λόγον καὶ μὲ τὴν σπάθην. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπικριταὶ του, ὅπως ὁ Βλαχογιάννης («Ν. Ἐστία» τ. 42, σελ. 1261), ἀναγνωρίζουν ὅτι ὑπῆρξε «πατριώτης πιστός καὶ δουλευτής ἀκούραστος τῆς πατρίδος του».

Δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ὅλην δράσιν τοῦ Περραιβοῦ. Θὰ παρουσιάσω μίαν σελίδα αὐτῆς, ἐκείνην πού ἀφορᾷ τὴν ἀποστολὴν του καὶ τὴν δράσιν του εἰς τὴν Μάνην, ἐπειδὴ συμβαίνει ἡ δράσις του αὐτὴ νὰ ἐντοπίζεται κυρίως εἰς τὸ χωρίον Δολοὶ τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, τὴν γενέτειράν μου, ὅπου ὅταν ἦμουν παιδί, ἀκουα τὸ ὄνομα τοῦ Περραιβοῦ νὰ φέρεται συχνά εἰς τὰ στόματα τῶν γερόντων.

Οἱ Φιλικοὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶχαν διαγνώσει τὰ πλεονεκτήματα πού εἶχεν ἡ Μάνη διὰ τὸν σχεδιαζόμενον ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα καὶ δι' αὐτὸ ἐστράφη ἐξαιρετικὴ ἢ προσοχὴ τῶν εἰς τὸν τόπον τοῦτον. Ἡ χώρα αὐτὴ μὲ τοὺς εἰθισμένους εἰς τὰ πολεμικὰ κατοίκους τῆς καὶ μὲ τὴν σχετικὴν ἐλευθερίαν πού εἶχε μὲ τὸν ἐντόπιον ἡγεμόνα τῆς καὶ μὲ τοὺς ἀνεγνωρισμένους καπεταναίους τῆς, προωρίζετο ἀνέκαθεν ὡς ἡ ἐστία ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐμελλε νὰ ἐκτραγῆ τὸ ἀπελευθερωτικὸν κίνημα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ Καπεταναῖοι τῆς Μάνης ἐτρώ-

γοντο διαρκῶς ἀναμεταξύ των διὰ τὸ μπεηλικί, πρώτη σκέψις τῶν Φιλικῶν ἦτο, ὅτι ἔπρεπε νὰ συμφιλιωθοῦν οἱ ἐρίζοντες διὰ τὴν ἡγεμονίαν Καπεταναῖοι ὅπως ἀντιμετωπισθῆ μὲ ἐνωμένας καὶ ὁμονοούσας δυνάμεις ὁ ἐπικείμενος ἐθνικὸς ἀγῶν. Ἡ ὥρα ἦτο κρίσιμη, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Καπετάνιος τοῦ Σταυροπηγίου (τῆς σημερινῆς Ἀβίας) Ἀλέξανδρος Κουμουνδουράκης, τῆς πρώην ἡγεμονικῆς οἰκογενείας, εὐρισκόμενος εἰς τὴν Κων/λιν ἐμψαυορράφει κατὰ τοῦ τότε ἡγεμονεύοντος Μαυρομιχάλη, ὑποστηριζόμενος καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν εἰς τὰς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἡγεμονίας προσπάθειας του. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον τῆς συμφιλιώσεως τῶν τοπαρχῶν τῆς Μάνης ἀνετέθη εἰς τὸν νεομύητον τότε Ἐταιριστὴν Χριστόφορον Περραιβόν.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 8701 ἔγγραφο τοῦ εἰς τὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκην ἀποκειμένου ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Φιλήμονος περιέχεται «Συντομωτάτη διηγηματικὴ περίληψις τῆς διαγωγῆς, τῶν πρακτικῶν κατ' ἐποχὰς καὶ συμβάντων τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ». Ἡ διήγησις γίνεται εἰς τρίτον πρόσωπον καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κβ(=22) παραγράφους. Ἀπὸ τὴν ἐνδεκάτην παράγραφον παραθέτω τὰ ἀκόλουθα, κλείων ἐντὸς παρενθέσεως τὰ νοούμενα: «Ἀναχωρησάντων τῶν Γάλλων ἀπὸ τὴν Ἐπτάνησον (1814), μετὰ μῆνας ἑπτὰ ἀνεχώρησε καὶ αὐτός (ὁ Περραιβός) μὲ ὅλην τὴν οἰκογένειαν διὰ Βαρλέταν τῆς Νεαπόλεως, ὅπου διατρίψας μῆνας δέκα καὶ ὀκτὼ ἀπέραςε πάλιν μετὰ τῆς οἰκογενείας του διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Σπάρτην (Μάνην). Ἐκεῖ διέτριψε δύο σχεδὸν ἔτη, ἐν τῷ μεταξύ τῶν ὁποίων διέβη μόνος του εἰς Κωνσταντινούπολιν, Λακίαν, Βασσαραβίαν καὶ Ὀδησσὸν καὶ μετὰ δέκα μηνῶν γύρον ἐπέστρεψε πάλιν διὰ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Σπάρτην (Μάνην). Μόλις ἐδῶ διέτριψε μῆνας τρεῖς καὶ ὁ βρασμός τῆς μελετουμένης ἐπαναστάσεως ἦτο ἔτοιμος νὰ πετάξῃ τὴν προσωπίδα. Δι' ὅσων ἐπροσπάθησε (ὁ Περραιβός) νὰ τὴν ἐμποδίσῃ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐστάθη ἀδύνατον...» Μὲ περισσοτέραν ἀκόμη συντομίαν διηγεῖται ὁ Περραιβός τὰ τοῦ ἐρχομοῦ του εἰς τὴν Μάνην εἰς τὰ «Πολεμικὰ Ἀπομνημονεύματά» του (Τόμ. Α' Ἀθήναι 1836 σελ. 1-4), ὅπου καὶ ἐδῶ εἰς τρί-

τον πρόσωπον γράφει: «...διαβάς ἐκ νέου ἀπὸ Κων(λιν) ἐπλευσε διὰ Σπάρτην (Μάνην), ὅπου μόλις ἀνεπαύθη μῆνας τρεῖς εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας του καὶ ὁ βρασμός...» Ἐπὶ τῇ βάσει ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων πηγῶν θὰ προσπαθῶ νὰ παρακολουθῶ λεπτομερέστερα τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν τοῦ Περραιβοῦ εἰς Μάνην μὲ ἀναφορὰν τόπου, χρόνου καὶ γεγονότων.

Ὁ Φιλήμων (Δοκ. ἱστ. Ἑλλ. Ἐπ. τ. Α' σελ. 13) λέγει ὅτι ὁ Περραιβὸς ἀπεστάλη εἰς Μάνην τὸ τέλος τοῦ 1818 καὶ φαίνεται πιστεύων ὅτι τὴν ἀπὸ 2 Φεβρουαρίου 1819 ἐκ Κιτριῶν πρὸς τὴν Ἀρχὴν ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ Πετρόμπεης μετὰ τὴν ἀφίξιν ἐκεῖ τοῦ Περραιβοῦ. Τὸ τελευταῖον δὲν φαίνεται ἀκριβές, διότι τὴν 4 Μαρτίου τοῦ 1819 ἐμφανίζεται ὁ Περραιβὸς εἰς Ὑδραν μὲν ἐκεῖ τὸν Πελοποννησίον Κωνστ. Ἀντωνόπουλον (Μέξα, οἱ Φιλικοὶ ἀρ. 265). Δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν νὰ ἐπῆγε πρῶτα εἰς τὴν Μάνην καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ὑδραν. Ὁ χρόνος τῆς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1818 ἢ ἀρχὰς τοῦ 1819 ἀφίξεως εἰς τὸν Μορέαν τοῦ Περραιβοῦ συμβιβάζεται πρὸς ἄλλας χρονολογούμενας πράξεις αὐτοῦ, ὅπως εἶναι π.χ. ἐκτὸς τῆς ἀνώτερω μῆσεως τοῦ Ἀντωνοπούλου καὶ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ ἴδιου μῆσις τὴν 15 Μαΐου 1819 εἰς Καλαμάταν τοῦ Μητροπολίτου Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Χρυσάνθου (Μέξα ἀρ. 318). Ἄλλ' ἀντιτίθεται, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἀνεξήγητον, πρὸς ἄλλην εἶδησιν, τὴν ὅποιαν δὲν ἐπρόσεξε οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Φιλήμων πού τὴν ἐδημοσίευσεν. Εἶναι τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Χριστόδουλον Πρινάρην (Φιλ. Δοκ. Ἐπαν. Α' σελ. 383), ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Βαρλέτταν καὶ αἱ τρεῖς χρονολογούμεναι ὡς τὴν 2 Μαρτίου 1819, τὴν 1 Ἰουνίου 1819 καὶ τὴν 6 Ἰουνίου 1819. Νὰ εἶναι ἐσφαλμένη ἡ χρονολογία τῶν ἐπιστολῶν τούτων, δὲν εἶναι δυνατόν, διότι εἰς αὐτὰς γίνεται λόγος περὶ διαβάσεως ἀπὸ τὴν Βαρλέτταν τοῦ εἰς Κέρκυραν μεταβαίνοντος καὶ ἐκεῖθεν πάλιν ἐπιστρέφοντος Μινίστρου Καποδίστρια, τοῦ ὁποῦ τοῦ ταξείδι αὐτὸ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔγινε τὸν Μάρτιον καὶ ἡ ἐπιστροφή τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1819. Νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπῆγε ὁ Περραιβὸς εἰς τὸν Μορέαν καὶ ἐξαναγύρισεν εἰς τὴν Βαρλέτταν, εἶναι καὶ τοῦτο ἐντελῶς ἀπίθανον. Ἴσως ἄλλος ἰκανώτερος ἀπὸ ἐμὲ θὰ εὔρη τὴν ἐξήγησιν.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τῆς 1 Ἰουνίου 1819 ὁ Περραιβὸς ἀποχαιρετᾷ τὸν εἰς Σάν Σεβέρο ἐγκατεστημένον Φιλικὸν Πρινάρην μὲ τὰ συγκινητικὰ λόγια: «Υγίαινε, ἀδελφέ, καὶ εὐτύχει. Δέξου τὸ γλυκὺ φίλημα τῆς ἀποχωρίσεως, ἐν ὅσῳ ὁ οὐρανὸς νὰ μᾶς ἀξιῶσθαι νὰ σφιχταγκαλιασθῶμεν μὲ δάκρυα χαρᾶς εἰς τὸ φίλον ἔδαφος». Καὶ προσθέτει: «Σοὶ παρήγγειλα μὲ τὸν Ἰωακείμ νὰ μοὶ στείλῃς ὀλίγην τριεστίνικη διὰ τὸ ταξείδι. Ἄν ἠμπορέσης μὲ ὑποχρεῶνεις. Ἐρρωσο». Ἡ «τριεστίνικη» ἦτο, ὑπο-

θέτω, μπαρούτη, διότι εἰς τὴν ἀκολουθήσαν ἐπιστολὴν ἀπὸ Βαρλέττας 6 Ἰουνίου 1819, τὴν ὅποιαν παραθέτω διὰ τὸ ἐνδιαφέρον πού ἔχει ὀλόκληρον, γράφει τὰ ἑξῆς: «Διὰ τοῦ φίλου καὶ γραμματοκομιστοῦ ἔλαβον τὸ ποθοῦμενον (μπαρούτι), διὰ τὸ ὅποιον σοὶ μὲν εὐχάριστος περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην δούλευσιν ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον μέσον ὅπου δοξάζει τοὺς ἰσχυροὺς καὶ ἀνορθοὺς τοὺς πεπτωκότας. Φίλε, παρ' ἐμοῦ οἱ ἐδῶ δὲν ἠμποροῦν νὰ μάθουν τίποτε· δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ μὴ μάθουν, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω εἰς Πάτραν, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος καρaboκύρης τοῖς τὸ λέγει. Ἐγὼ ὅμως λέγω, ὅτι ἐκεῖθεν ἀπερνῶ διὰ Ρωσσίαν, ἀγκαλὰ οὔτε μ' ἐρώτησέ τινας, οὔτε τολμᾷ νὰ μ' ἐρωτήσῃ. Ἄφες τοὺς καὶ ἄς γανγίζουν. Ἄδελφέ, ἐγὼ δὲν πρέπει πλέον νὰ στοχασθῶ κινδύνους. Ἡ ὥρα δὲν μὲ συγχωρεῖ. Naί, ὅσον τὸ δυνατόν δὲν ἀποφεύγω ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς φρονήσεως· ἀλλ' ἐν ταύτῳ δὲν καταδέχομαι νὰ φανῶ μικρόψυχος. Ἐάν ἡ τύχη θέλῃ νὰ ὀρμήσῃ ἐναντίον μου, ἐγὼ ἐσυνήθισα νὰ ἀντιστέκωμαι γενναίως εἰς τὰς καταδρομάς της καὶ δὲν τὴν φοβοῦμαι παντάπασιν. Ἄς παλαίσωμεν μὲ κάθε εἶδος κινδύνων καὶ κακοπαθείας. Εἰ δὲ ἀλλέως, ἄς πλακῶσωμεν τὰ αὐτὰ μᾶς, ἄς κόψωμεν ριζόθεν καὶ τὴν γλώσσάν μας, ὅτι τοῦ παζαρίου τὰ κορδάματα καὶ οἱ ἀεροβατεῖς φαντασίαι εἶναι τοῦ Γένους δυστυχήματα. ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ».

Ἡ εὐλογος ἀπορία περὶ τῆς χρείας τοῦ μπαρουτιοῦ εἰς ἓνα τέτοιο ταξείδι τοῦ Περραιβοῦ θὰ λυθῇ μὲ τὴν εἶδησιν περὶ γεγονότος πού, ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, τώρα πρῶτην φορὰν διαπιστώνεται: Ὅτι ὁ ἀποστελλόμενος εἰς τὴν Μάνην Φιλικὸς ἔμελλε νὰ συνοδευθῇ ἀπὸ μικρὸν σῶμα ἐμπειροπολέμων Σουλιωτῶν, εὐρισκομένων εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ οἱ ὅποιοι ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐπήγαιναν εἰς τὴν Μάνην ἄοπλοι. Ἄν θὰ τοὺς παρελάμβανε περνώντας ἀπὸ τὴν Κέρκυραν ὁ Περραιβὸς, ἢ ἂν εἶχαν προπορευθῇ, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν. Ὁ περίφημος Φιλικὸς Ἀριστείδης Παπᾶς, γράφων πρὸς τὸν Πρινάρην ἐκ Κερκύρας τὴν 10 Ἰανουαρίου 1819 τοῦ ἀνέφερε: «...Διορίζονται ἐντεῦθεν δύο ἐπισημότεροι ἀπὸ τοὺς ἐνταῦθα εὐρισκομένους Ἀλβανίτας διὰ νὰ ἀπεράσουν εἰς τὸν Μορέαν, ἐνθα ἐνεργήσουσι περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων, καθὼς ἐδιωρίσθησαν καὶ καθὼς αἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦν» (Φιλ. ἔ.ἀ. Α' σελ. 384).

Οἱ συνοδεύσαντες τὸν Περραιβὸν Σουλιῶται ἀπετέλουν τὴν πρῶτην δόσιν τῆς σχεδιασθείσης ἀλλὰ ματαιωθείσης ὕστερον ἀθρόας ἀποστολῆς στρατιωτῶν Σουλιωτῶν εἰς τὴν Μάνην διὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη πρὸς τὸν ἐν Κερκύρα Φιλικὸν Βιάρων Καποδίστριαν, ὅπου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1820 γράφει: «Ἐπὶ τούτοις λάβετε τὴν φροντίδα τοὺς ἐκεῖ Σουλιώτας μὲ οἴους τρόπους οἴδατε διὰ νὰ μὴ γένη τὸ πρᾶγμα προφανές, νὰ μετοικήσετε εἰς Σπάρτην (Μάνην) ὀλίγους κατ' ὀλίγους, ἀλλὰ

χωρὶς ἀναβολῆς. Ἄν δὲ ὑστερῶνται ἐξόδων, θέλετε τοὺς μετρήσει ὡς πέντε χιλιάδων γρόσια» (Φιλ. ἔ.ἀ. Α' σ. 41 καὶ σελ. 366).

Μερικὰ ὀνόματα ἀπὸ τοὺς συνοδεύσαντας τὸν Περραιβὸν Σουλιώτας μανθάνομεν ἀπὸ τὰς μισθοδοτικὰς ἀποδείξεις πού θά ἀναφέρωμεν παρακάτω. Εἶναι ὁ Γιώργος Θέμας, ὁ Ἀγγελῆς Κολωβῆς, ὁ Γιώργος Κερα..., ἕνας Καπετάν Κώστας, ὁ Παναγιώτης Καλόγερος Τσάμης καὶ ὁ Χρῖστος Φωτομάρας. Τοὺς δύο τελευταίους συνίστα πρὸς τὸν Πετρόμπεη καὶ ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης με ἐπιστολὴν του παρατιθεμένην ἀνευ χρονολογίας ἀπὸ τὸν Φιλήμονα (ἔ.ἀ. Α' σ. 191). «Ἐνδοξότατε Πετρόμπεη! Κρίνομεν εὐλογον διὰ τὴν παροῦσαν δεξιάν περίστασιν νὰ ἐκλέξῃς ἕνα Καπετάνιον ἀπὸ τοὺς αὐτοῦ νεοφερομένους Σουλιώτας, τὸν ἐπιτηδειότερον ἢ τὸν Καλόγηρον Τσάμη ἢ τὸν Νάσον Φωτομάραν, νὰ τὸν στείλῃς εἰς Κέρκυραν, διὰ νὰ ὁμιλήσῃ με τοὺς ἐκεῖ εὐρισκομένους Σουλιώτας καὶ νὰ τοὺς παρακινήσῃ ὅλους ὅσον ταχέως νὰ μετοικήσωσι πανοικί εἰς τὰ αὐτόθι, τοὺς ὁποίους ἐλθόντας θέλετε διαμερίσει εἰς τὰς Καπετανίας, καὶ ἡμεῖς, πρὶν φθάσωσι, θέλομεν στείλει τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα».

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μετὰ τοῦ Περραιβοῦ παρὰ τῷ Πετρόμπεη εὐρισκομένων Σουλιωτῶν ἦτο ὁ Φωτομάρας, ὃχι ὁ Νάσος, ὅπως κατὰ λάθος, πιστεύω, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντη, ἀλλὰ ὁ υἱὸς του Χρῖστος. Καὶ οἱ δύο ἦσαν στρατηγοὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, πρὸς διάκρισιν δὲ ὁ πατέρας ἀπεκαλεῖτο Γεροφωτομάρας. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ μία μικρὴ παρέκβασις. Ὅταν οἱ δύο Μαυρομιχάληδες ἐφόνευσαν τὸν Κυβερνήτην τὴν πρωΐαν τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1831 καὶ ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς φονεῖς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πετρόμπεη Κωνσταντῖνος, πληγωμένος ἀπὸ τὴν πιστολιὰ τοῦ μονόχειρος ἀκολούθου τοῦ Καποδίστρια Κοζώνη, ἐσύρετο εἰς τοὺς δρόμους τοῦ Ναυπλίου κτυπώμενος καὶ ἀγρίως προπηλακιζόμενος ἀπὸ τὸν μαινόμενον ὄχλον, ὁ στρατηγὸς Χρῖστος Φωτομάρας ἀκούσας τὴν ὄχλοβοήν, ἐβγήκε νὰ ἰδῇ τί συμβαίνει καὶ «πυροβολήσας ἀπὸ τῶν παραθύρων τῆς οἰκίας του ρίπτει αὐτὸν χαμαί» (Μένδελσον-Βαρθόλδη, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, μετάφρ. Ἀγγέλου Βλάχου τ. 2, σ. 391. Ἴδε καὶ Βλαχογιάννη, Οἱ τάφοι τῶν Μαυρομιχαλαίων «Πρωΐα» 1932 Ὀκτ. 9). Κοινῶς πιστεύεται, ὅτι ὁ Φωτομάρας ἐπυροβόλησε καὶ αὐτὸς τὸν φονέα ἀπὸ ὄργην ἐκδικήσεως. Ἄλλ' ἀπὸ τὸν μακαρίτην Κωνσταντῖνον Κουμουνδοῦρον, υἱὸν τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Μαυρομιχάλη, ἔχω ἀκούσει, ὅτι ὁ ξυλοκοπούμενος, πετροβολούμενος καὶ ὕβριζόμενος Κωνσταντῖνμπεης πού ἰκέτευε τοὺς λυντσαριστὰς «παιτιά, σκοτώστε με, ἀλλὰ μὴ με λερώνετε», ὅταν εἶδε τὸν Φωτομάραν, τοῦ εἶπε: «σκοτώσέ με, Φωτομάρα, νὰ ἀνασάνω». Καὶ τὸ Σουλιώτικο παλληκάρι πού εἶχε φάει ψω-

μί στά Μαυρομιχαλαίκα παλάτια, τοῦ ἔρριξε ὃχι ἐκδικητικὴν, ἀλλὰ χαριστικὴν βολήν.

Ἀναχωρήσας ὁ Περραιβὸς ἀπὸ τὴν Βαρλέτταν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1819, ὅπως φαίνεται τὸ πιθανώτερον, ἀφοῦ ἐπέρασε ἀπὸ τὴν Ὑδραν, ὅπου μυεῖ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν τὴν 4 Μαρτίου 1819 τὸν Ἀντωνόπουλον (Μέξα ἀρ. 265), ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τὰς Πάτρας, ἔφθασε εἰς τὴν Μάνην καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τοὺς Δολούς, τῶν ὁποίων ἐπίνειον εἶναι οἱ Κιτριές, ὅπου τότε εἶχε τὴν ἔδραν τοῦ ὁ Πετρόμπεης, ἄρχισε δὲ ἀμέσως νὰ κινήται καὶ νὰ δρᾷ σύμφωνα με τὸν σκοπὸν του. Τὴν 15 Μαΐου 1819 βλέπομεν αὐτὸν νὰ μυῖ εἰς τὴν γειτονικὴν Καλαμάταν τὸν Μητροπολίτην αὐτῆς Χρῦσανθον Παγώνην (Μέξα ἀριθ. 318) τὸν Ἰούλιον τοῦ 1819 γράφων ὁ Πετρόμπεης πρὸς τοὺς Φιλικούς τῶν Πατρῶν ἐμέμφετο τὴν πολιτείαν τοῦ Περραιβοῦ καὶ τοῦ Τσακάλωφ διὰ τὰς ψευδεῖς παραστάσεις των καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τοῦ Μυστηρίου (Φιλ. Δοκ. Φιλ. Ἐτ. Ναύπλιον 1834 σελ. 262 καὶ 265). Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν περίπου εἶχαν ἐπισκεφθῆ τὸν Πετρόμπεη πρὸ τοῦ Περραιβοῦ καὶ δύο ἄλλοι κορυφαῖοι Φιλικοὶ, ὁ Τσακάλωφ καὶ ὁ Διον. Εὐμορφόπουλος. Ὁ Τσακάλωφ εἶχε κατεβῆ συνοδεύων τὸν εἰς Ἑρμιόνην ἐκτελεσθέντα Γαλάτην, ἀλλὰ διωκόμενος διὰ τοῦτο ἀπὸ τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς, δὲν ἠμπόρεσε νὰ παραμείνῃ πολὺ εἰς τὴν Μάνην. Τὴν 12 Φεβρ. τοῦ 1819 ἀπαντῶμεν τὸν Τσακάλωφ δανειζόμενον εἰς Καλαμάταν ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Φιλικούς Ἀθανάσιον Κυριακὸν καὶ Παναγιώτην Ζάρκον 2.500 γρόσια διὰ συναλλαγματικῆς πληρωτέας ἀπὸ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ταμίαν τῆς Ἐταιρίας Σέκερην (Γούδα, Παράλλ. Βίοι τ. 5 σελ. 100). Ὁ δὲ Διον. Εὐμορφόπουλος εἶχε σταλῆ τὸ 1819 ἀπὸ τὸν Παπαφλέσσα καὶ τὸν Ἀναγνωστόπουλον εἰς ἀντάμωσιν τοῦ Πετρόμπεη καὶ εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Μπέη συγκεντρώσεως τῶν προυχόντων τῆς Μάνης καὶ τῆς προσπάθειας πρὸς ἔνορκον ἀσφάλειαν τῆς ἐνώσεως αὐτῶν (Ἐκθ. Διον. Εὐμορφοπούλου, «Ἐβδ ο μ α ς» τ. Α' φ. 12).

Εἰς δευτέραν του πρὸς τοὺς Φιλικούς τῶν Πατρῶν ἐπιστολὴν, ἐπίσης τὸν Ἰούλιον 1819 (Φιλ. Δοκ. Φιλ. Ἐτ. σελ. 265), ἐπληροφῶρει τούτους ὁ Πετρόμπεης, ὅτι «δὲν ἔλειψε καὶ ὁ Περραιβὸς νὰ γράψῃ πρὸς τὴν Ἀρχὴν οὐ μόνον συμφώνως τῶν προγεγραμμένων μας, ἀλλὰ ἐπρόσθεσε καὶ ἄλλα πλείονα χρειώδη καὶ ὠφέλιμα, παραστένοντας ἐν τούτοις καὶ τὰ ὅσα εἶδε καὶ ἐκατάλαβεν ἐπάνω εἰς τὴν πατρίδα μας καὶ τὰ ὅσα ἀνήκουν διὰ τὴν ἀσφάλειαν».

Ὁ Περραιβὸς διὰ λόγους σκοπιμότητος ἐγκατεστάθη, ὃχι εἰς τὸ παράλιον τῶν Κιτριῶν, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν τοῦ ὁ Μπέης τῆς Μάνης, ἀλλὰ εἰς τὸ μίαν ὠραν ἀπέχον καὶ ὕψηλότερα κείμενον χωρίον Δολοί, δ-

που κατέλυσε εἰς τὸν πύργον τοῦ προεστοῦ τῶν Δολῶν Γιαννάκη Κετσέα. Ἡ ἀνάμνησις του διετηρεῖτο μέχρι πρὸ πενήντα ἐτῶν εἰς τοὺς γεροντοτέρους Δολιανούς. Ἐκκλησιάζετο τακτικὰ εἰς τὸν ἐνοριακὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ἡ δὲ πρὸς μητρὸς μάμη μου ἡ ὁποία ἀπέθανε ὑπερεκατοντούτις τὸ 1903, ἐνεθυμεῖτο τὴν Κυρά Περραιβίνα καὶ τὰ στασιδι ὅπου ἐκάθητο συνήθως εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κοντούλα καὶ κότσο χτενισμένα τὰ ἀκάλυπτα μαλλιά της, πρᾶγμα ποῦ ἦτο τότε ἀσύνηθες εἰς τὸν τόπον. Ὁ Περραιβὸς ἐπεσκέπτετο πολὺ συχνὰ τὸ εἰς τοὺς Ἄνω Δολοὺς εὕρισκόμενον τότε σχολεῖον ποῦ ἐστεγάζετο εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Ἄνω Δολῶν καὶ εἶχε διδάσκαλον τὸν Ἱεροδιάκονον καὶ ὕστερα γενόμενον ἐπίσκοπον Χαριουπάλεως καὶ ἐν συνεχείᾳ Λακεδαίμονος Δανιὴλ Κουλουφέκην (καὶ ὄχι Κουλουφάκον, ὅπως τὸν γράφουσι οἱ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Λακωνίας) ἀπὸ τὸν Κάμπον τοῦ Σταυροπηγίου. Ὁ Περραιβὸς εἶχε φέρει εἰς Δολοὺς διάφορα βιβλία ἐθνικοῦ περιεχομένου ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἐπρόφθασα σωζόμενα εἰς χεῖρας συγγενῶν καὶ συγχωρίων μου, ἀπέκτησα δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἐκ τῶν καταλοίπων ἐκείνων τοῦ Περραιβοῦ τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου ἐκδεδομένην Ἐνετίῃσι 1807.

Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συχνὰ θὰ κατέβαινεν ὁ Περραιβὸς μετὰ τοὺς Σουλιώτας του ἀπὸ τοὺς Δολοὺς εἰς τὰς Κιτριές πρὸς συνάντησιν καὶ συνομιλίαν μετὰ τὸν Πετρόμπεην καὶ τοὺς ἄλλους Μαυρομιχαλαίους, τοὺς υἱοὺς, ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς τοῦ Μπέη, κατηγῶν καὶ κατατοπιζῶν αὐτοὺς εἰς τὰ σχέδια τῆς Ἐταιρίας καὶ τοῦ Ἀγῶνος, διότι αὐτὸς ἦτο καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του· νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν Ἐταιρίαν τοῦ ἔχοντος εὐλόγους δισταγμοὺς Μπέη καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν ἀλληλομαχοῦντων Καπετανέων τοῦ τόπου. Διὰ τὴν ἔνωσιν αὐτὴν, ἥτις ὅπως λέγει ὁ Φιλῆμων, ἐφαίνετο ἀδύνατος, κατέβαλεν ὁ Περραιβὸς πολλὰς προσπάθειας. Ἐπεσκέφθη, ἴσως καὶ κατ' ἐπανάληψιν,

τοὺς Καπετανέους τῆς Μάνης, καθέναν εἰς τὸν τόπον του, τοὺς Γρηγοράκηδες εἰς τὸ Μαραθωνῆσι, ὅπως ἐλέγετο τότε τὸ Γύθειον, τοὺς ὁποίους, τὸν Ἀντώνμπεην καὶ τὸν Δημήτριον τὸν ἐπιλεγόμενον Καβαλιέρον, ἐμύησεν εἰς τὴν Ἐταιρίαν τὴν 10 Ἰουλίου 1819 (Μέξα ἀρ. 367 καὶ 368) καὶ τὸν Τρουπάκην τὸν ἐπιλεγόμενον Μούρτζινον εἰς τὴν Σκαρδαμούλαν, ὅπως ἐλέγετο τότε ἡ Καρδαμύλη. Λεπτομερείας τῶν ἐπισκέψεων αὐτῶν δὲν ἔχομεν. Μόνον διὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Περραιβοῦ πρὸς τὸν Τρουπάκην ἀναφέρει ὁ Φιλῆμων εἰδήσιν, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς θὰ εἶχε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Περραιβόν. Λέγει δηλαδὴ (Δοκ. Ἑλλ. Ἐπ. Α' σ. 158), ὅτι «Δυσκολώτερος πρὸς τὴν ἔνωσιν ἐκρίνετο ὁ Παναγιώτης Τρουπάκης ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἔπεισεν ὁ Περραιβὸς μεταβάς εἰς Σκαρδαμούλαν, ὅπου εὔρε τὸν γέροντα αὐτὸν Λάκωνα καθήμενον ἐν καλύβῃ μικρᾷ παρὰ τὴν παραλίαν καὶ ἐσθιόντα ἐντὸς γαβαθίου τὴν ἐπιτοπίως λεγομένην ἄλευριάν, ἦτοι χοίρειον τεταριχευμένον κρέας». Ὡς πρὸς τὴν ἄλευριάν, τὸ κοινὸν καὶ προχειρότατον αὐτὸ ἔδεσμα τῶν Μανιατῶν, ἰδίως τῶν χωρὶς δόντια γερόντων, ἔχει λάθος ὁ Φιλῆμων. Ἡ «ἄλευ-

ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ

ριά», ἢ ἄλλως καὶ «πασπαλάς» λεγομένη, εἶναι χυλὸς παρασκευαζόμενος εἰς τὸ τηγάνι μετὰ ἀλεύρι καὶ μετὰ γλίνα, δηλαδὴ τὸ χοίρειον λίπος, τὸ ὁποῖον ἀναμιγνυόμενον μετὰ λάδι γίνεται καὶ λέγεται «λουκανικόλαδο». Τὸ «χοίρειον τεταριχευμένον» κρέας λέγεται «σύγγλινο» (σὺν καὶ γλίνα), διότι διατηρεῖται εἰς μικρὰ πιθάρια μετὰ τὴν γλίνα του, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ κολουμβᾷ διὰ νὰ μὴ ταγγίξῃ.

Ὁ Φιλῆμων (Δοκ. Ἰστ. Ἐπ. Α' σ. 158 κ. ε.) δημοσιεύει τὸ κείμενον τῆς περιφήμου ταύτης ἐνωτικῆς συνθήκης τῶν «τριῶν δυνατωτέρων καὶ ἀξιωτέρων ἀπὸ τὰς ἄλλας γενεὰς τῆς Σπάρτης (Μάνης), Μαυρομιχάληδων, Γρηγοριάνων καὶ Τρουπάκηδων», ἡ ὁποία συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ ὑπεγράφη ἐν Κιτριάϊς τὴν 1 Ὀκτωβρίου τοῦ 1819 ἀπὸ τὸν Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην, τὸν πρῶτον Μπέην Ἀντώνμπεην Γρηγοράκην, τὸν Καπετάν Παναγιώτην Τρουπάκην—, τὸν Καβαλιέρ Δημήτριον Γρηγοράκην καὶ τὸν Μπασ-

Καπετάνιον Τσιγκούριον Γρηγοράκην ἔγινεν δὲ «εἰς τέσσαρα ὅμοια καὶ ἀπαράλλακτα γράμματα», ἐκ τῶν ὁποίων ἀνά ἕν ἔλαβεν ὁ ἀρχηγὸς ἐκάστης τῶν τριῶν συμβαλλομένων οἰκογενειῶν, ὁ ἐνδοξότατος Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ὁ ἐνδοξότατος πρῶην Ἀντώνμπεης Γρηγοράκης, ὁ εὐγενὴς Καπετάν Παναγιώτης Τρουπάκης, τὸ δὲ τέταρτον ὁ κύριος Χριστόφορος Περραιβὸς διὰ ἀπόδειξιν καὶ παράστασιν πρὸς τὸ Γένος μας». Τὰς πρὸς τὴν συμφιλίωσιν τῶν τριῶν ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν τῆς Μάνης προσπάθειας τοῦ Περραιβοῦ ὑπεβοήθησαν πολὺ καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ προκληθεῖσαι ἐπιστολαὶ καὶ συστάσεις τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Καποδίστρια πρὸς τοὺς Μανιάτας διὰ τὴν ἑνώσιν των. (Τ. Κανδηλώρου. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία Ἀθ. 1926 σελ. 293).

Ἡ κίνησις καὶ ἡ δράσις τοῦ Περραιβοῦ δὲν περιώριζετο μόνον ἐντὸς τῆς Μάνης, ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν Καλαμάταν, ὅπου μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἐργάζεται διὰ τὴν σύστασιν σχολείων, μετέβαινε συχνὰ καὶ συνεννοεῖτο μὲ τοὺς ἐκεῖ ἀδελφοὺς Φιλικούς τῆς Καλαμάτας, οἱ ὅποιοι καὶ πολλοὶ ἦσαν καὶ καλοὶ, ὅπως οἱ Κυριακοί, ὁ Ζάρκος, ὁ Γ. Παγωνόπουλος κ.λ.π. Εἰς τὴν Καλαμάταν μυεῖ ὁ Περραιβὸς τὴν 15 Μαΐου 1819 τὸν Μητροπολίτην Χρυσάνθον Παγώνην (Μέξα ἀρ. 318), πρέπει δὲ νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ τόσον καθυστερημένη εἰσοδος εἰς τοὺς Φιλικούς τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ κληρικοῦ καὶ πατριώτη ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄλλους Καλαματιανοὺς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀνηψιὸν του Γεώργιον, τὸν ὕστερον Πρωτοσύγκελλον καὶ Ἀρχιεπίσκοπον Ἀργολίδος Γεράσιμον Παγώνην, οἵτινες νεώτεροι εἰς ἡλικίαν καὶ κατώτεροι εἰς θέσιν καὶ μόρφωσιν, εἶχαν κατὰ πολὺ προηγηθῆ εἰς τὴν μύησιν, θὰ ὠφείλετο εἰς τοὺς ἐνδιασμοὺς τοῦ Χρυσάνθου, τοὺς ὁποίους μόνον ἢ πειθῶ τοῦ Περραιβοῦ ἐστάθη ἱκανὴ νὰ ἀρη. (Χαρακτηρισμὸν τοῦ Χρυσάνθου ἴδε εἰς Ἀμβρ. Φραντζῆ, Ἱστορία τῆς Ἀναγ. Ἑλλ. τ. Δ' σελ. 93).

Ὁ Περραιβὸς ἐκθέσας πρὸς τὸ ἐν Κωνίλει Κέντρον τῶν Φιλικῶν τὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἰσχυροτέρων τῆς Μάνης οἰκογενειῶν, παρ' ὅλον ὅτι διετύπωνε καὶ χρηματικὰς ἀπαιτήσεις μεγάλας καὶ ἐνοχλητικὰς πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν, ὅχι μόνον τῶν Καπετανέων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅλου πενομένου λαοῦ τῆς Μάνης, ἐπροξένησε μεγίστην χαρὰν εἰς τὴν Ἀρχὴν, τῆς ὁποίας ἐκέρδισε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην διὰ τὸ ἐν Μάνη κατόρθωμά του.

Ἀπαντῶσα ἡ Ἀρχὴ εἰς «τρία γράμματα» τοῦ Περραιβοῦ γράφει πρὸς αὐτὸν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1819 μακρὰν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ φράσεων συγκεκαλυμμένων καὶ διὰ λέξεων κρυπτογραφικῶν ἐκφράζεται ἡ χαρὰ διὰ τὰ ἐπιτευχθέντα ἐν Μάνη ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ, ὅστις ὑπερε-

παινεῖται δι' αὐτὰ καθὼς ἐπίσης ἐπαινεῖται καὶ ἡ «τωρινὴ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης» (κρυπτογραφικὸ) καὶ παρέχονται ἐνθαρρυντικαὶ διὰ τὸ μέλλον διαβεβαιώσεις ὡς πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ τόπου. Ἡ δὲ παρατιθεμένη ἐδῶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης περικοπὴ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ λέξις «μετοίκων» ἀφορᾷ, πιστεύω, εἰς τοὺς μισθοφόρους Σουλιώτας τοῦ Περραιβοῦ οἱ ὅποιοι θὰ εἶχον καὶ αὐτοὶ ἀπαιτήσεις :

«Φροντίσομεν δὲ μετ' οὐ πολὺ καὶ περὶ τῶν ἐν Σπάρτῃ (Μάνη) μετοίκων καὶ διὰ μέσου τῆς φιλίας σου διανεμηθήσεται τὰ ἀρκοῦντα ἐκάστῳ ἵνα ἔχωσιν, ἂν ὄχι τὰ τοῦ καλοζῆν, τὰ τοῦ ζῆν κἂν διὰ τὴν παροῦσαν τεθλιμμένην φορὰν, καὶ ἔτι μικρὸν ὑπομονή» (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 163).

Ὁ Παπαφλέσσας γράφων ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν Περραιβὸν ἐκ Κων/λεως τὴν 20 Δεκ. 1819 καὶ συνιστῶν τὸν διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Καλαμάτας ἐρχόμενον διδάσκαλον Θεοδόσιον Δημάδην, ἔλεγε : «Πρὸς δὲ τῇ λέγῳ, ὅτι μεγίστην χαρὰν μοι ἐπροξένησε ἡ νέα δογματικὴ συμφωνία (ἐνόει τὴν ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1819 συνθήκην τῶν τριῶν οἰκογενειῶν) τοῦ κοινοῦ μας φίλου ἐνδοξοτάτου Πετρόμπεη μετὰ τῶν ἐπιλοίτων φιλοκάλων Καπιτανέων, ἡ ὁποία ἐστάλη πρὸς τοὺς ἐκδότας τοῦ Λογίου Ἐρμού (τὴν Ἀρχὴν) ἵνα φημισθῆ αὐτὸ τὸ καλὸν καὶ θεάρεστον δόγμα εἰς ὅλον τὸ ἔθνος, ὅπως αἰσθανθῆ τοῦτο, ὅτι ἀνηγέρθη πάλιν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐσχάτους χρόνους νέος νομοθέτης Λυκοῦργος εἰς τὴν Σπάρτην, ὅστις τοξεύει ἐπιμελῶς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν τῆς Σπάρτης καὶ σᾶς πληροφορῶ μετὰ βεβαιότητος, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ φιλοκάλου καὶ ἐναρέτου τούτου ἀνδρὸς θέλει ἀποθανατισθῆ εἰς ὅλην τὴν ἐπομένην γενεάν...» (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 167). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης ἀπευθύνων ἀργότερα πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τῶν τριῶν οἰκογενειῶν ἐπαινετικὸν καὶ εὐχαριστήριον ἔγγραφο, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς «μακαριστοὺς καὶ πιστοὺς ἀπογόνους τῶν Σπαρτιατῶν» διὰ τὸν πατριωτισμὸν ποῦ ἔδειξαν ὑπογράψαντες τὴν συνθήκην τῆς ἐνώσεως καὶ συμβουλεύει νὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι τῆς Μάνης τὸ παράδειγμά των (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ' 41 καὶ 189).

Ἀνάλογος ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ ἡ πρὸς τὸν Περραιβὸν ἐκτίμησις τῶν ἐντοπίων παραγόντων, ὅχι μόνον τῆς Μάνης, ἀλλὰ καὶ τῆς γειτονικῆς Μεσσηνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετείνοντο αἱ ὠφέλιμοι καὶ εὐεργετικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι. Δύο ἐβδομάδας μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς ἐνωτικῆς συνθήκης, τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1819, «ἀπαξάπαντας Ἀρχιερεῖς καὶ Καπεταναῖοι» τῆς Μάνης ἀποστέλλουν, πιθανώτατα μέσῳ τοῦ Περραιβοῦ, εὐχαριστήριον καὶ συγχαρητήριον πρὸς τὴν Ἀρχὴν ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον ἀπευθυνόμενον «Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους Προῦχοντας φιλογενεῖς τοῦ Γένους μας», ὑπογράφεται ἀπὸ ἕξ Ἐπισκόπους καὶ ὀκτῶ Καπετανέους τῆς Μάνης (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 161). Ὀλίγον ἀργότερα, τὴν 5 Μαρτίου 1820, οἱ πρόκριτοι τῆς Καλαμά-

τας ἐπιδίδουν εἰς τὸν Περραιβὸν τιμητικώτατον ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁμολογοῦν, ὅτι «Ὁ παρὼν πανευγενέστατος κύριος Χριστόφορος Περραιβὸς (τὸ ἐπώνυμον κρυπτογραφικόν) ἀφ' ἧς ὥρας ἔφθασεν εἰς τὰ ἐδῶ, οὐ μόνον τὰς τῆς Σπάρτης (κρυπτογρ.) ἀλληλομαχίας κατέπαυσε καὶ τὰ ἐπιπολάζοντα αὐτῶν πνεύματα κατεπράϊνεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα γειτονικά τῆς Σπάρτης (κρυπτ.) μέρη οὐκ ὕλιγον ἐπιωφελῆς ἐστάθη, ἐλέγχων καθ' ἑκάστην τὰς ἀταξίας, νοθετῶν τὰ δέοντα... Ἄν ἡ φήμη τοῦ ὀνόματός του δὲν ἤθελεν ἔχει ἐχθροὺς ἀσπόνδους τοὺς ἐναντίους τοῦ Γένους (κρυπτ.) του καὶ τινες ὁμογενεῖς φύσει κακοποιούς καὶ μισοκάλους περὶ τῆς συστάσεως τοῦ Σχολείου (δηλ. τῆς Ἐπαναστάσεως), ἤθελεν καθησυχάσει καὶ ὅλας τὰς ἀνωμαλίας τῆς Πελοποννήσου (κρυπτογρ.) μετὰ τὴν παροῆσιν του. Ὅθεν ἡμεῖς σύμφωνοι ὄντες εἰς τὰ ὀρθὰ αὐτοῦ φρονήματα καὶ ὁπαδοί... Διὸ δίδομεν τὸ παρὼν μας εἰς χεῖρας τοῦ κυρίου Περραιβοῦ (κρυπτογρ.) καὶ ἔστω εἰς ἐνδειξὴν ἀληθείας καὶ γνωστοποίησιν ὅπου καὶ ἐφ' οἷς Ἀδ(ελφοῖς). (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 167). Ὑπογράφουσι Πανάγος Μόσχου Λογοθέτης, Χριστόφορος Κορνῆλιος, Γεώργιος Παγώνόπουλος, Γιαννάκης Κυριακός, Ἰωάννης Ψάλτης καὶ Πανάγος Πικουλάκης, εἶναι δὲ ὅλοι γνωστοὶ Φιλικοί.

Συγχρόνως μετὰ τὸ ἀνωτέρω τῶν Καλαματιανῶν ἐδόθη παρόμοιον γράμμα εἰς τὸν Περραιβὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν τριῶν ἰσχυρῶν τῆς Μάνης οἰκογενειῶν, τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Φέρει χρονολογίαν 15 Μαρτίου 1820 καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς ἰδίους ποὺ ὑπέγραψαν καὶ τὸ ἐνωτικὸν σύμφωνον τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1819, οἵτινες διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἐκθέτοντος τὴν εὐεργετικὴν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ἐνέργειαν τοῦ Περραιβοῦ, ἀνακηρύττουν συμπολίτην Σπαρτιάτην αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 168).

Τὰ τιμητικὰ αὐτὰ γράμματα τῶν Καλαματιανῶν καὶ τῶν Μανιατῶν, συντεταγμένα μετὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ τὴν αὐτὴν φρασσεολογίαν, εἶναι μᾶλλον πιστοποιητικὰ προκληθέντα καὶ ὑπαγορευθέντα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Περραιβὸν. Εἰς αὐτὰ ἀναφέρονται μυστηριώδεις κατατρεγμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ μέρους «φθονερῶν ὁμογενῶν» καὶ «ἐχθρῶν ἀσπόνδων», «κακοποιῶν καὶ μισοκάλων», δὲν ἠξεύρομεν δὲ οὔτε πῶς, οὔτε ποῦ ἐξεδηλώθησαν οἱ κατατρεγμοὶ αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Περραιβοῦ, ἂν εἰς τοὺς κύκλους τῆς Κεντρικῆς Ἀρχῆς τῶν Φιλικῶν, ἢ ἐδῶ εἰς τὸν Μοριᾶν ἀπὸ ἐχθροὺς ὑπονομεύοντας τὴν ἡγεμονίαν τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ὅτι ἄλλωστε ἡ παρουσία καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Περραιβοῦ εἰς τὴν Μάνην κατηγγέλθη εἰς τὰς Τουρκικὰς Ἀρχὰς τῆς Τριπολιτσᾶς, φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπικήρουξιν τῆς ζωῆς τοῦ Περραιβοῦ μετὰ ἀμοιβὴν 500 γροσίων.

Εἰς τοὺς Δολοὺς διαμένων ἐμύησεν εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρίαν τέσσαρας κατοί-

κους τοῦ χωρίου, ἂν μὴ καὶ περισσοτέρους, διότι ὁ κατάλογος τῶν Φιλικῶν παραμένει ἀκόμη ἀσυμπλήρωτος. Τοὺς ἀδελφούς Βενετσάνον καὶ Γιαννάκην Κετσαίου (Μέξα ἀρ. 469), εἰς τὴν οἰκίαν τῶν ὁποίων ἔμενε, τὸν Ἰωάννην Κουγέαν (Μέξα 468) τὸν ὕστερον γενόμενον κληρικὸν καὶ Πρωτοσύγγελλον Ἰγνάτιον Κουγέαν, ἀδελφὸν τοῦ πάππου μου, καὶ τὸν ἱεροδιάκονον καὶ διδάσκαλον Δανιὴλ τὸν Κουλουφέκην, τὸν ὕστερον γενόμενον ἐπίσκοπον Χαριουπόλεως καὶ ἐν συνεχείᾳ Λακεδαίμονος (Μέξα ἀρ. 470). Ὅλων τούτων ἡ μύησις ἐγένετο εἰς Δολοὺς τὴν 12, 14, καὶ 15 Μαρτίου τοῦ 1820.

Μεγίστην καὶ εὐεργετικὴν ὑπηρεσίαν παρέσχεν εἰς τοὺς Δολοὺς ὁ Περραιβὸς μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ σχολείου, τοῦ «Ἐλληνομουσείου τῆς Σπάρτης» ὅπως τὸ ἀπεκάλεσε (Μέξα 470). Εἰς τοὺς Δολοὺς ὑφίστατο καὶ προτύτερα τὸ μικρὸν σχολεῖον τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἰς τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπαμεν, ἐδίδασκε ὁ ἱεροδιάκονος Δανιὴλ Κουφέκης καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον φοιτήσαι καὶ οἱ μικρότεροι υἱοὶ τοῦ Πετρόμπεη Ἀναστάσιος καὶ Ἰωάννης, ἐρχόμενοι τὸ πρῶτ' καὶ ἐπιστρέφοντες τὸ βράδυ εἰς τὴν Κιτριές. Ὁ Περραιβὸς λοιπὸν εὗρεν ἐδῶ προζύμι ἐτοιμοὶ διὰ τὸ Σχολεῖον καὶ τὸ «Ἐλληνομουσεῖον» του. Ὡς γνωστὸν ὑπὸ τὰς λέξεις αὐτὰς ἔκρυπταν οἱ Φιλικοὶ τὸ μυστικὸν τῆς ἐπαναστάσεως. Παντοῦ καὶ πάντοτε ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 157) καὶ τοῦ Ἀλέξ. Ὑψηλάντη μέχρι τοῦ Φιλικοῦ Φοιβάπολλωνος (Φιλ. Α' σ. 337) κλπ. περὶ ἀνυπάρχτων σχολείων βλέπομεν ἀλληλογραφοῦντας τοὺς μεμνημένους εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐταιρίας. Ἡ «σύστασις σχολείου» σημαίνει τὴν «διάδοσιν τῆς Ἐταιρίας» (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 13). Ὁ Περραιβὸς ποῦ ἐκάλυπτε καὶ αὐτὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐρχομοῦ του μετὰ τὴν δῆθεν ἰδρυσιν σχολείων, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Δολοὺς νὰ χειρισθῇ τὸ ζήτημα μετὰ ἀμφιδεξιότητα. Διότι ἰδρῶν ἕνα πραγματικὸν σχολεῖον, ἀφ' ἐνός μὲν συνετέλει εἰς ἔργον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀγαθὸν καὶ εὐεργετικὸν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ περιοίκους τοῦ φιλοξενουμένου αὐτὸν τόπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκάλυπτε τὰς μυστικὰς ἐνεργείας του εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀμυήτων, ἢ καὶ τῶν ὑπόπτως παρακολουθούντων αὐτὸν, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν πραγματικῶν γεγονότων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς φωτισμένους κατοίκους, ὁ παπᾶ-Σαράβας παρεχώρησε τὸν κατάλληλον τόπον ὅπου ἐκτίσθη τὸ σχολεῖον ἢ «Ἐλληνομουσεῖον», ὅπως ὠνομάσθη (Τρύφ. Εὐαγγελίδη, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α' σελ. 369). Περὶ τοῦ σχολείου τούτου ἰδοὺ τί γράφει ὁ ἐπὶ Καποδίστρια θεμελιωτῆς τῆς Δημοτικῆς Ἐπαιδεύσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα Ἰ. Π. Κοκκῶνης (Ἐγχειρίδιον περὶ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως Ἀ-

θῆναι 1860 σελ. 45): «Τὸ δὲ πρῶτον συστηθὲν σχολεῖον εἰς τὴν νῦν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ πρὸ τῆς Ἐθνεγεροσίας κατὰ τὸ 1819 ὑπῆρξεν εἰς Δολοὺς τῆς Μάνης, συστηθὲν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ καὶ Γερουσιαστοῦ Χρ. Περραιβοῦ, παρὰ τοῦ ὁποῦ ἐμάθομεν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς συστάσεως. Αὐτὸς ἔχων ἀποστολὴν ἵνα καταρτίσῃ εἰς Πελοπόννησον τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ἦλθε παρὰ τῷ τότε Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη διὰ νὰ εἶναι δὲ ἡ ἐκεῖσε διαμονὴ αὐτοῦ ἀνύποπτος εἰς τοὺς κρατοῦντας διέδωκε λόγον, ὅτι εἶχεν ἐντολὴν παρὰ πλουσίων ὁμογενῶν ἵνα συστήσῃ σχολεῖα, καὶ συνέστησε πραγματικῶς παρευθὺς τὸν ἐν Δολοῖς, ἐγκαθιδρύσας διδάσκαλον μαθητὴν τινὰ τοῦ Κλεοβούλου χρηματίσαντα, ὃν ἦλθε φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἐξ Ἰασίου. Τὸ σχολεῖον τοῦτο διειρηθῆναι μέχρι τῆς ἐθνεγεροσίας». Χρήματα διὰ τὸ κτίσιμο τοῦ σχολείου τῶν Δολῶν δὲν φαίνεται νὰ κατέβαλεν ὁ Περραιβός, διότι εἰς τὴν κατάστασιν πού ἀναφέρεται παρακάτω παρουσιάζονται ἀποδείξεις μόνον διὰ μισθὸν καὶ ἔξοδα τοῦ διδασκάλου, τοῦ ὁποῦ τὸ ὄνομα μανθάνομεν τῶρα ἀπὸ τὰς ἀποδείξεις. Ὀνομάζεται Δημήτριος Ἰωάννου καὶ ἦλθε ἀπὸ τὸ Ἰάσιον, ὅπου εἶχε τὸ Ἀλληλοδιδασκτικὸν διδασκαλεῖον τοῦ ὁ Φιλιππουπολίτης Γεώργιος Κλεοβούλος. Ὁ Ἰωάννου μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περραιβοῦ ἀπὸ τὸν Μορέαν καὶ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως δὲν θὰ παρέμεινεν εἰς τοὺς Δολοὺς. Ἀλλὰ τὸ κτίριον ἔμεινε καὶ τὸ σχολεῖον ἐπανελειτούργησε εἰς τὸ τέλος τοῦ Ἀγῶνος μετὰ διδασκαλὸν τὸν Κωνσταντῖνον Μακεδόνα, τὸν ὁποῖον ἔφερον ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα ἢ οἰκογένεια τῶν Περδικαίων. Ὁ Κωνστ. Μακεδὼν ἐγκατεστάθη μονίμως εἰς Δολοὺς καὶ ὑπανδρεύθη ἐκεῖ ἔκαμεν οἰκογένειαν καὶ ἀφῆκεν ἀπογόνους. Ἦτο σπουδαῖος μουσικοδιδάσκαλος, ἀφῆκε δὲ σχολὴν ἱεροψαλτῶν, τῆς ὁποίας ἡ παράδοσις μετὰ τὰ ἀκόμη σωζόμενα μουσικὰ χειρόγραφα τοῦ διδασκάλου διατηρεῖται ζωντανὴ μέχρι σήμερον εἰς τοὺς Δολοὺς. Ὅταν ἦλθε ὁ Καποδίστριας εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλάδα, ὁ Μακεδὼν ἐπῆγεν εἰς τὴν Αἴγινα καὶ ἐνήργησε τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ σχολείου Δολῶν ὡς δημοσίου, πρῶτα τὸ ὁποῖον καὶ ἐγίνε διὰ τῆς ἀπὸ 28 Δεκεμβρίου 1829 Κυβερνητικῆς πράξεως (Τρ. Εὐαγγελίδην ἔ. ἀ. σ. 242). Τὸ σχολεῖον πού ἐκτίσεν ὁ Περραιβός εἰς τοὺς Δολοὺς, ἀνακαινισθὲν πολλάκις εἰς τὸ διάστημα τῆς ὑπερκατονταετοῦς ζωῆς του, ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1946, ὅποτε τρομερὸς σεισμὸς κατέστρεψε καὶ αὐτὸ μαζί μετὰ τὰ ἄλλα ἱστορικὰ κτίσματα τοῦ τόπου. Ὅταν ἐπισκέπτωμαι τὴν γενέτειραν, ἢ θέα τῶν ἐρείπιων τοῦ μου προξενεῖ ἰδιαιτέραν συγκίνησιν, διότι εἰς αὐτὸ διδάσκων ἐπέρασε τὴν ἐπαγγελματικὴν του ζωὴν ὁ πατέρας μου καὶ εἰς αὐτὸ ἔμαθα καὶ ἐγὼ τὰ πρῶτα γράμματα,

Μετὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἔνωσιν τῶν Λα-

κῶνων Καπετανέων ἢ ἀποστολὴ τοῦ Περραιβοῦ εἰς τὴν Μάνην, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ κατὰ τὸ κύριον αὐτῆς μέρος λήξασα. Οἱ ἔφοροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν μετεκάλεσαν διὰ νὰ τὸν συμβουλευθοῦν γενικώτερα περὶ τῶν πραγμάτων, διότι εἶχαν ἐκτίμησιν εἰς τὴν πολεμικὴν του πείραν (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σ. 71). Τὰ πιστοποιητικὰ λοιπὸν πού ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ὁ Περραιβός ἀπὸ τοὺς προκρίτους τῆς Μάνης καὶ τῆς Καλαμάτας προεμήνυαν τὴν ἀναχώρησίν του. Μολονότι δὲ εἶχεν ὑποβάλει ἔκθεσιν περὶ τῆς Μάνης καὶ εἶχε καταρτισθῆ ἐν συνεννοήσει μετὰ τὸν Ὑψηλάντην σχέδιον «διὰ τοὺς μετοίκους τῆς Σπάρτης», ἦτοι διὰ τὴν τμηματικὴν ἀποστολὴν Σουλιωτῶν εἰς Μάνην (Φιλῆμ. ἔ. ἀ. σ. 41 καὶ πρὸς τὸν ἐν Κερκύρα Καποδίστριαν ἐπιστολὴν σ. 365), πρῶτα πού ἀνηουχεῖ τὸν Παπαφλέσσα (Φιλ. ἔ. ἀ. Α' σελ. 216, ὅπου ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παπαφλέσσα πρὸς τὸν Ὑψηλάντην), ἐν τούτοις ἐκρίθη ἀπαραίτητον νὰ ἐκθέσῃ καὶ προσωπικῶς εἰς τοὺς Ἀρχηγούς τῆς Ἑταιρίας τὴν κατάστασιν τοῦ Μοριᾶ καὶ ἵα εἶπῃ μετὰ τὸ στόμα ὅσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταδοθοῦν μετὰ τὰς ἐπιστολάς. Ἀφήσας λοιπὸν ὁ Περραιβός τὴν οἰκογένειάν του καὶ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς Σουλιώτας του εἰς Δολοὺς, ἐπῆρε μόνος τὴν εἰς τὰ Κέντρα τῆς Ἑταιρίας ἀγούσαν.

Ὁ μόνος υἱὸς καὶ κληρονόμος τοῦ Περραιβοῦ Θεμιστοκλῆς Περραιβός, ὑποβάλλων τὴν 17 Ὀκτωβρίου 1876 ἀπὸ Λαμίας αἴτησιν πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν θυσιῶν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος Ἐπιτροπὴν, ὅπως τύχῃ βοηθήματος διὰ τὰς πρὸς τὸ Ἔθνος ὑπηρεσίας τοῦ πατρός του, συνώδευσεν αὐτὴν μετὰ κατάστασιν περιέχουσαν ἀντίγραφα ἀποδείξεων διὰ τὰ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τοῦ πατρός του δαπανηθέντα εἰς τὸν Ἀγῶνα. Ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν, ἀποκειμένην εἰς τὸ Τμήμα τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, (Φάκ. Θ. Χ. Περραιβοῦ), ἐφ' ὅσον σημειοῦνται τόπος καὶ χρόνος τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀποδείξεων, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλῆμονος δημοσιευομένην ἀλληλογραφίαν τῶν Φιλικῶν, ἠμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τοὺς σταθμοὺς καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Περραιβοῦ εἰς τὸ ταξειδί του αὐτό, μολονότι αἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφόρων πηγῶν χρονολογίαι δὲν συμπίπτουν πάντοτε. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ ἐξέτασις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν ἐπουσιωδῶν αὐτῶν ἀσυμφωνιῶν.

Μετὰ τὰς μῆσεις τῶν τεσσάρων Φιλικῶν εἰς τοὺς Δολοὺς καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν τιμητικῶν γραμμάτων τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς Μάνης πού γίνονται κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου τοῦ 1820, ὁ Περραιβός ἐμφανίζεται τὴν 5 Ἀπριλίου 1820 εἰς τὴν Ὑδραν, ὅπου μυεῖ τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν μπαρουτομύλων τῆς Δημητσάνας ἀδελφοὺς Σπηλιωτοπούλους (Μέξα ἀρ. 479 καὶ 480) καὶ τὴν

8 Μαΐου 1820 ἐπαναφαίνεται εἰς τοὺς Δολοὺς, ὅπως δείχνει ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀπόδειξις: «Φανερώνω ἐγὼ ὁ γιωργο Θέμας πὼς ἐδανείστηκα ἀπὸ τὸν κύρ Κουμαντάντε Περιβὸ διὰ χρεῖαν μου γρόσια 15, λέγω δεκαπέντε, καὶ δίνω τὸ παρὸν μου ἐπὶ χεῖράς του, διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ Γιωργος Θέμας βεβαιώνω τὰ ἀνωθεν 1820 Μαΐου 8 Δολοί». Ἐπειδὴ ὁ Περραιβὸς συνήθιζε τὴν ἡμέραν ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς του νὰ τακτοποιῇ τοὺς λογαριασμοὺς του, ὑποθέτω ὅτι τὴν 8ην Μαΐου ἀφῆκεν τοὺς Δολοὺς.

Ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλήμονος (Δοκ. Ἐπ. Α' σ. 92, 95, 252) ἐκτιθέμενα φαίνεται, ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Μαΐου καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1820 ὁ Περραιβὸς εὐρίσκειται εἰς τὸ Βουκουρέστι καὶ λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς περὶ ἐνώσεως Ἑλλήνων καὶ Σέρβων διαπραγματεύσεις. Εἰς τὸ ἐκεῖ τότε καταρτισθὲν σχέδιον διὰ τὰς μελλούσας ἐνεργείας τῆς Ἐταιρίας χαράσσεται καὶ ἡ περαιτέρω πορεία τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ Περραιβοῦ: «Ὁ κ. Χριστόφορος Περραιβὸς δὲν εἶναι διόλου ἀναγκαῖος εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὸ παρὸν, ἐπειδὴ οἱ Πελοποννήσιοι εἶναι εἰς τοιοῦτον τρόπον προδιατεθειμένοι, ὥστε ὅταν ἐκεῖ παρρησιασθῇ ὁ Καλὸς μετὰ τοῦ Ἀρμοδίου (δηλαδὴ ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τοῦ Παπαφλέσσα) τὴν δευτέραν ἡμέραν θέλουν εἶναι ὅλοι σχεδὸν ἔτοιμοι νὰ κινηθῶσιν ὅπου διατάξῃ ὁ Καλός. Λοιπὸν ὁ κ. Περραιβὸς διὰ νὰ ὠφελήσῃ ἀναλόγως τῇ προθυμίᾳ του, λέγομεν ὅτι πρέπει νὰ πορευθῇ ἀνυπερθέτως εἰς Ἡπειρον...» (Φιλ. Ἐ. ἄ. Α' σ. 48). Ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἐνῶ προσκαλεῖ τὸν Περραιβὸν νὰ ὑπάγουν μετὰ τοῦ Παπαφλέσσα πρὸς συνάντησίν του εἰς τὸν Προῦθον διὰ νὰ τὸν φωτίσουν περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων (Φιλ. Ἐ. ἄ. Α' σ. 58), ἀφ' ἑτέρου δι' ἐπιστολῆς του (Φιλ. Ἐ. ἄ. Α' 206) τὸν προτρέπει νὰ μὴ χάσῃ τὴν ἐπαφὴν του μετὰ τοῦ Πετρόμπεη, ἀλλὰ νὰ συνακούεται καὶ νὰ συσκέπτεται μετ' αὐτοῦ, νὰ τὸν ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ συμπράττῃ, ἐννοῶν ἀκόμη ὡς μὴ τερματισθεῖσαν τὴν εἰς Μάνην ἀποστολὴν καὶ παραμονὴν τοῦ Περραιβοῦ.

Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1820 εὐρισκόμενος ὁ Περραιβὸς εἰς τὸ Ἰάσιον μισθώνει διδάσκαλον, ἀναμβιβόλως διὰ τὸ σχολεῖον τῶν Δολῶν προοριζόμενον, τὸν Δημήτριον Ἰωάννου καὶ τοῦ καταβάλλει τὰ ὀδοιπορικὰ ἐξοδα, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐξῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἀπόδειξις: «Γρ. 475, ἤτοι τετρακόσια ἐβδομήκοντα πέντε γρόσια ἔλαβον ὁ ὑπογεγραμμένος παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ καὶ χιλιάρχου, διὰ τὰ ἐξοδα τοῦ δρόμου μου, κατὰ τὴν συμφωνίαν μας περὶ τοῦ Σχολείου τῆς Σπάρτης καὶ εἰς ἐνδειξὴν δέδοται τὸ παρὸν μου.

Δημήτριος Ἰωάννου (βραχυγραφικὸν σύμπλεγμα δυσανάγνωστον) 1820 Αὐγούστου 26 ἐν Ἰασίῳ». Τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος ὑπ' ἀρ. 3 ἀπόδειξις: 1820 Αὐγούστου 26. Ἐγὼ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένος ἔλαβα διὰ δάνεια ἀπὸ τὸν κύρ Κολονέλ

Περιβὸν ρούπλια μετρητὰ χάρτινα σαράντα, 40, καὶ ἔχω νὰ τὰ ἐπιστρέψω δίχως λόγον ἐναντίον. Δημήτριος Τριανταφύλλης βεβαιώνω». Ἡ ἀπόδειξις δὲν σημειώνει τόπον ἐκδόσεως, ἀλλ' ἀνωθεν αὐτῆς γράφεται: «Ὁτέσαν», πού θὰ ὑποδηλώσῃ ἴσως τὸν τόπον τῆς πληρωμῆς, ὅπως γίνεται εἰς τὰς συναλλαγματικάς.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1828 ὁ Περραιβὸς κινεῖται μετὰξὺ Βουκουρεστίου καὶ Γαλατοῦ. Τὴν 23 Σεπτ. 1820 τοῦ γράφει ἐξ Ὀδησοῦ ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης ἰδιόχειρον μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι του γραμμένην λακωνικὴν ἐπιστολήν: «Κύριε Χριστόφορε Περραιβέ! Ἐάν τὸ παρὸν μου σὲ εὔρη ἀκόμη εἰς Γαλάτσι, πρόσμενε τὸν ἐρχομό μου εἰς Ἰσμαῆλι, χωρὶς νὰ εἰπῆς εἰς κανένα, ὅτι ἔρχομαι. Μετὰ πέντε ἡμέρας κινῶ ἐντεῦθεν. Ἦμπορεῖς νὰ ἐνταμωθῆς μετὰ τοῦ Δικαίου. Ἐλπίζω, ὅτι τὰ ἐν Βουκουρεστίῳ ἐμβήκαν εἰς καλὴν τάξιν. Μένω ὅλος πρόθυμος Ὁ Γνωστός». (Φιλ. Ἐ. ἄ. Α' σ. 215). Ἐπίσης ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος καὶ ὁ Καπιτάν Στέργιος γράφοντες πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι τὴν 24 καὶ τὴν 27 Σεπτεμβρίου 1820, ἀναφέρουν συναντήσεις καὶ συνομιλίας τῶν μετὰ τὸν Περραιβὸν (Φιλ. Ἐ. ἄ. Α' 220 καὶ 345).

Ἀλλὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐξῆς ὑπ' ἀριθ. 4 ἀπόδειξις τῆς καταστάσεως Θεμ. Περραιβοῦ: «Διὰ τοῦ παρόντος μου ἀποδεικτικῶν γραμμάτων, δηλοποιῶ ὁ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένος, ὅτι ἔλαβα ἀπὸ τὸν Κύριον Χριστόφορον Περραιβὸν γρ. διακόσια τρία, Ν. 203, διὰ λογαριασμὸν τῶν Κων ἐπιτρόπων τοῦ Γένους, καὶ εἰς ἐνδειξὴν δίδω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖρας του. Ἀλέξανδρος Κουμουνδουράκης βεβαιῶ. 1820 Σεπτεμβρίου 14 Βουκουρέστι». Ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδουράκης εἶναι ὁ Καπετάνιος τοῦ Σταυροπηγιοῦ τῆς Μάνης πού μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ἀλή-Πασᾶ ἐπέδιδωκε νὰ πάρῃ τὸ μπεϊλίκι ἀπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ εὐρισκόμενος εἰς τὴν Κων/λιν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν μετὰ τὸν Καλκανδῆν καὶ τὸν Ἀλουπέαν ἐβουσοδόμουν ἐναντίον τῶν Μαυρομιχαλαίων. Περὶ τούτου γράφει πολλὰς λεπτομερίας ὁ Φιλήμων εἰς τὸ Περί Φιλικῆς Ἐταιρείας Δοκίμιον (σελ. 321 - 323). Ἀπὸ τὴν ἀπόδειξιν αὐτὴν μανθάνομεν τὴν ἀπροσδόκητον ἐμφάνισιν τοῦ Κουμουνδουράκη εἰς τὸ Βουκουρέστι καὶ βλέπομεν μὲ πόσῃ ἐντεχνον δεξιότητᾳ ἐπροσπάθουν οἱ Φιλικοὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τὸν ἐκ τῶν ἐμφυλίων διχονοιῶν κίνδυνον τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως, βοηθοῦντες χρηματικῶς ἀκόμη καὶ τοὺς ἀντεθνικῶς ἐργαζομένους.

Τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1820 συγκροτεῖται ἡ ἱστορικὴ συγκέντρωσις τῶν κορυφαίων Φιλικῶν εἰς τὸ Ἰσμαῆλι, εἰς τὴν ὁποίαν παρευρίσκειται καὶ ὁ Περραιβὸς, ὅστις ἔχει ἀντιρρήσεις διὰ τὴν ἀμεσον ἔναρξιν τοῦ Ἀγῶνος. Ἀλλὰ ὑπερισχύει ἡ ἀντίθετος γνώμη καὶ ἀποφασίζεται ἡ καθόδος τοῦ Ὑψηλάντη εἰς τὸν Μορέαν εἰδοποιεῖται δὲ ὁ Σπετσιώτης πλοίαρχος Πάνου νὰ περιμένῃ διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν Ἀρχηγὸν εἰς

τὴν Τεργέστην. Ὁ Περραιβὸς παραγγέλλεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Λακωνίαν διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὰ πράγματα διὰ τὴν ἐκεῖ ὀρισθεῖσαν ἀπόβασιν τοῦ Ὑψηλάντη, ὁ ὁποῖος γράφων πρὸς τὸν Πετρόμπεην τοῦ ἀναγγέλλει, ὅτι «κατ' αὐτὰς μέλλει νὰ φθάσει αὐτόσε ὁ κύριος Χριστόφορος Περραιβός, ὅστις θέλει τῇ ἐγχειρίσει καὶ γράμμα καὶ ἀπὸ στόματος ἐκ μέρους μου θέλει τῇ εἰπεῖ ἰκανὰ πρὸς ἀναγκαίαν προφυλακὴν καὶ προετοιμασίαν ἀπάντων τῶν ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν πατρίδι συντεινόντων.» (Φιλ. Δοκ. Ἰστ. Ἐπ. Α' σ. 229. Ἴδε καὶ σελ. 85). Ἀλλὰ αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἰσμαήλου μεταβάλλονται καὶ ὁ Ὑψηλάντης γράφει πρὸς τὸν Περραιβὸν ἀπὸ τοῦ Κισνεύι τὴν 24 Ὀκτ. 1820: «Ἀγαπητὲ Περραιβέ. Οἱ ἐχθροὶ ἐξιχνίασαν πολλὰ καὶ μᾶς παραμονεύουσι. Ὅθεν ἀλλέως ν' ἀνταμωθῶμεν, δὲν εἶναι δυνατόν, εἰμὴ μὲ τὸ σπαθίον εἰς τὰς χεῖρας. Ἀλλαξά λοιπὸν τὰ σχέδια καὶ πλεον μὴ μὲ προσμένεις ἀπὸ Τριέστι. Θέλω κτυπήσει τὰς πρώτας ἐπαρχίας καὶ διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν θέλω ἀνοίξῃ δρόμον πρὸς ἐσᾶς...» (Φιλ. Ἐ. Ἄ. Α' σ. 232). Ὁ Περραιβός ἀπὸ τοῦ Ἰσμαήλι πηγαίνει εἰς τὸ Γαλάτσι. Ἐκεῖ τὴν 3 Ὀκτωβρίου 1820 ἔδωκεν εἰς τὸν Φιλικὸν Διονύσιον Εὐμορφόπουλον χρήματα καὶ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ὑπ' ἀριθ. 5 ἀπόδειξις: «Διὰ τὰ γρ. 300, ἦτοι τριακόσια, ὅπου ἔλαβον εἰς μετρητὰ παρὰ τοῦ εὐγενοῦς κυρίου Χριστοφόρου Περιβοῦ, δίδω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖρας του, ὅπως ἠθέλην ἀποδείξῃ εἰς τὸ ἀνήκον μέρος καὶ ὑποσημειοῦμαι Διονύσιος Εὐμορφόπουλος Γαλάσιον τῇ 3 Ἰβρίου 1820». Ἀπὸ τὸ Γαλάτσι ἐπίσης ὁ Περραιβός γράφει πρὸς τὸν Ὑψηλάντην τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1820 (Φιλ. Ἐ. Ἄ. Α' σ. 249).

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1820 ὁ Περραιβός εὐρίσκει εἰς τὴν Κων/λιν ἔχων μαζί του καὶ τὸν διὰ τοὺς Δολοὺς προοριζόμενον διδάσκαλον Δημήτριον Ἰωάννου, εἰς τὸν ὁποῖον δίδει χρήματα διὰ τῆς ἐξῆς ὑπ' ἀριθ. 6 ἀποδείξεως: «200, ἦτοι γρόσια διακόσια, ἔλαβον ὁ ὑπογεγραμμένος παρὰ τοῦ κ. Χριστοφόρου Περραιβοῦ, διὰ λογαριασμὸν μισθοῦ μου εἰς τὴν Σχολὴν Σπάρτης κατὰ τὴν συμφωνίαν μας καὶ εἰς ἐνδειξίν. Δαμήτριος Ἰωάννου Πελοποννήσιος 1920 Νοεμβρίου 26» (ἀνευ τόπου). Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἔχομεν ἐν Κων/πόλει τὴν ἐξῆς ὑπ' ἀρ. 7 ἀπόδειξιν: «γρ. 300, ἦτοι τριακόσια, ἔλαβον ὁ ὑπογεγραμμένος ἀπὸ τὸν κύριον Χριστόφορον Περραιβόν, καὶ ἔστω τὸ παρὸν εἰς ἐνδειξίν. Ἰωάννης Παπαδόπουλος ὁ ἐξ Ἀγράφων τῇ 27 Νοεμβρίου 1820 Κωνσταντινουπόλις.». Ὁ Γρηγ. Δικαῖος γράφων πρὸς τοὺς ἐν Μόσχᾳ Ἐφόρους ἐκ Κων/λεως τὴν 15 Νοεμβρίου 1820 ἐζήτει νὰ δοθοῦν εἰς αὐτὸν μὲν 300 «φατούρες», ἦτοι 300.000 γρόσια, εἰς δὲ τὸν Περραιβὸν 100.000 δηλῶν ὅτι «ὁ Ἀρμόδιος (αὐτός) μετὰ πέντε ἡμέρας ἐρεθίζεται (ὀδεύει) διὰ τὸ Νο 26 τὴν Πελοπόννησον νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ μπιλάντσον τῆς συντροφίας (τὴν ἐπαναστάσιν)...» (Φιλ. Ἐ. Ἄ. σ. 244).

Τὴν 15 Δεκεμβρίου 1820 γράφων ὁ Ὑψη-

λάντης πρὸς τὸν Περραιβὸν ἀπὸ τοῦ Κισνεύι μὲ τὸ διὰ πρώτην καὶ μόνην φοράν ἐδῶ χρησιμοποιοῦμενον ψευδώνυμον «Ἀνδρέας Ραδάμανθους», ἀνησυχεῖ διὰ τὸ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατευθιζόντων του καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ μὴ κάμῃ τὸ παραμικρὸν κίνημα, ἐὰν δὲν λάβῃ δευτέραν του διαταγὴν καὶ μόνον νὰ φροντίσῃ νὰ τὸν εἰδοποιήσῃ εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκονται τὰ τῆς Λακωνίας καὶ τὰ τῶν γειτνιαζόντων μερῶν πράγματα (Φιλ. Ἐ. Ἄ. Α' σελ. 250). Ἀλλὰ ὁ Περραιβός τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ὑδραν, ὁπόθεν ἔχομεν τὴν ἐξῆς ὑπ' ἀριθ. 8 ἀπόδειξιν: «Δηλοποιῶ ἐγὼ ὁ κάτωθι ὑπογεγραμμένος, ὅτι ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφ. Περραιβοῦ δάνεια γρόσια ἑξακόσια ἦτοι Ν. 600, τὰ ὅποια εἶναι σίγουρα. Λάζαρος Νικολ. Ζάκα. Ὑδρα 16 Δεκεμβρ. 1820. ἔλαβον ἀπὸ τὴν ἄνωθεν σοῦμαν γρόσια ἑκατὸν Ν. 100. Ὑδρα 17 Δεκεμβρ. 1820 Χρ. Π.». Σημειωτέον ὅτι περνώντας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Περραιβός διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Μάνην ἐφωδιάσθη ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐφόρους κατὰ σύστασιν τοῦ Ὑψηλάντη μὲ 120.000 γρόσια (Φιλ. Ἐ. Ἄ. Α' σ. 85).

Μὲ τὴν ματαίωσιν τῆς εἰς Πελοπόννησον καθόδου τοῦ Ὑψηλάντη, διετάσσετο καὶ ὁ Περραιβός νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Σοῦλι διὰ νὰ συνεχίσῃ ἐκεῖ τὴν ἐπαναστατικὴν του ἐνέργειαν εἰς τὴν γνώριμον καὶ προσφιλεῖ εἰς αὐτὸν Ἡπειρον.

Ἐπιστρέψας λοιπὸν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1820 εἰς τὴν Μάνην μετὰ δέκα μηνῶν περιήγησιν καὶ ἀναπαυθεὶς εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας του μῆνας τρεῖς (ὡς λέγει εἰς τὰ «Ἀπομνημόνευτα Πολεμικά» τ. Α' σελ. 2-4), ἐτοιμάζετο ὁ Περραιβός νὰ ἀφήσῃ τὸν φιλότιμον καὶ φιλόξενον αὐτὸν τόπον, ὅπου εἶχε ζῆσει δύο ἔτη γεμάτα ἀπὸ ἐργασίαν καὶ δρᾶσιν ἐθνικῆν, ὄχι χωρὶς λύπην. Εἶχεν ἀποκτήσει φίλους καὶ εἶχε συνδεθῆ δι' ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως καὶ ἀγάπης μὲ τοὺς κατοίκους, οἵτινες ἐθαύμαζαν τὴν σοφίαν του καὶ τὸν χαρακτήρα του καὶ ἄκουαν μὲ σεβασμὸν τὰς συμβουλὰς του. Κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς τρεῖς μῆνας τῆς εἰς τὴν Μάνην παραμονῆς του δὲν σημειώνεται σπουδαία αὐτοῦ δρᾶσις. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, ὅτι μὲ τὴν πρόσκλησιν τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν προεστώτων εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἀπὸ τὴν ἐκεῖ Τουρκικὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἐπικειμένην φυλάκισιν αὐτῶν ἐφοβήθησαν οἱ Πελοποννήσιοι καὶ συνελθόντες εἰς Καλαμάταν, ὁ Μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Ἀρχιερεὺς Χριστιανουπόλεως μετὰ τοῦ Κρεββατᾶ καὶ ἄλλων, ἐπροσκάλεσαν τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Περραιβὸν διὰ νὰ συσχεφθῶσι περὶ τῆς δεινῆς καὶ κινδυνώδους ἐκεῖνης περιστάσεως. Ἡ γνώμη τῶν ἀρχιερέων καὶ τοῦ προὔχοντος ἦτο «νὰ σβυσθῇ, εἰ δυνατόν, ὁ ἐπαναστατικὸς ἐνθου-

σιασμός τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ ἐξαλειφθῇ κάθε ὑποψία τῶν Ὀθωμανῶν καὶ νὰ κινηθῇ τὸ πρᾶγμα εἰς ἄλλον ἀρμοδιώτερον καιρὸν μὲ περισσοτέραν φρόνησιν καὶ δραστηριότητα». Ἄλλ' ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν εἰσηκούσθη καὶ ἀποφασισθέντος τοῦ κινήματος ὁ Περραιβὸς «μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνεχώρησε πανοικί». Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἀνεχώρησε τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν συγκέντρωσιν ἐκείνη τῆς Καλαμάτας, ἣτις θὰ ἔλαβε χώραν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1821, δὲν φαίνεται ἀκριβές, διότι ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἀμέσως παρακάτω ἀποδείξεων, φαίνεται, ὅτι ἢ ἐκ Δολῶν ἀναχώρησις τοῦ Περραιβοῦ ἐγένετο πολὺ ἀργότερα. Ἴδου αἱ ἀποδείξεις αὐταί:

Ἄρ. 9. «Ἐλαβον ἐγὼ ὁ ὑπογεγραμμένος παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ εἰς διαφόρους καιροὺς διὰ τροφὴν γρόσια σαράντα Ν. 40, καὶ οὕτως ἀφίνω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖράς του διὰ ἔνδειξιν ἀληθείας, καὶ μὴν ἠξέροντας νὰ ὑπογράψω παρακαλεστικῶς ὑπογράφει ὁ Χρῆστος Φωτομάρας. Ἀγγελῆς Κολωβῆς βεβαιῶνω τὰ ἄνωθεν. Δολοὺς 1821. 11 Φεβρουαρίου».

Ἄρ. 10. «Ἐλαβον ἐγὼ ὁ ὑπογεγραμμένος παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ εἰς διαφόρους καιροὺς διὰ τροφὴν καὶ χρεῖαν ἀρμάτων γρόσια διακόσια ἐξήντα Ν. 260, καὶ οὕτως ἀφίνω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖράς του διὰ ἔνδειξιν ἀληθείας, καὶ μὴν ἠξέροντας νὰ ὑπογράψω παρακαλεστικῶς ὑπογράφει ὁ Χρῆστος Φωτομάρας Γιώργο Κερα... βεβαιῶνω τὰ ἄνωθεν Δολοὺς 11 Φεβρουαρίου 1821».

Ἄρ. 11. «Ἐλαβον ἐγὼ ὁ ὑπογεγραμμένος παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ κατὰ διαφόρους καιροὺς διὰ τροφὴν καὶ χρεῖαν δεκαοκτῶ ψυχῶν, ὅπου ἔχω μαζὺ μου, γρόσια χίλια διακόσια, Ν. 1200, καὶ οὕτως ἀφίνω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖράς του διὰ ἔνδειξιν ἀληθείας Φωτομάρας. Δολοὺς 11 Φεβρουαρίου 1821».

Ἄρ. 12. «Ἐλαβα ἀπὸ τὸν κύριον Χριστόφορον Περραιβὸν διὰ χρεῖαν τροφῆς καὶ ἐνδυμάτων μου γρόσια τριακόσια πενήντα δύο καὶ παρὰ 30, Νο. 352-30, τὰ ὅποια θέλει ἐννοοῦνται εἰς λογαριασμὸν τοῦ γένους, καὶ οὕτως ἀφίνω τὸ παρὸν μου ἰδιόχειρόν μου ὑπόγραφον εἰς χεῖράς του, διὰ ἔνδειξιν ἀληθείας Μ. Παναγιώτης Καλόγερος Τσάμης βεβαιῶνω ἕτερα ἔλαβα γρόσια ἑντεκα» (ἀνευ τόπου καὶ χρονολογίας).

Ἄρ. 13. «Ἐλαβον ἀπὸ τὸν κύριον Χριστόφορον Περραιβὸν, διὰ χρεῖαν τροφῆς καὶ ἐνδυμάτων μου γρόσια εἴκοσι καὶ τριάντα παράδες νου-20, π. 30 τὰ ὅποια θέλει ἐννοοῦνται εἰς λογαριασμὸν τοῦ γένους καὶ οὕτως ἀφίνω τὸ παρὸν μου, ἰδιόχειρον τοῦ Τσάμη, ὑπόγραφον εἰς χεῖράς του διὰ ἔνδειξιν ἀληθείας. Μ. Παναγιώτης Καλόγερος Τσάμης γράφω καὶ μαρτυρῶ διὰ τὸν Καπετὰν Κώστα, ὅτι δὲν ἠξέυρει γράμματα».

Αἱ πέντε αὐταὶ ἀποδείξεις εἶναι ἀσφαλῶς τῶν Σουλιωτῶν στρατιωτῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε μαζὶ τοῦ ὁ Περραιβὸς εἰς τὴν Μάνην. Ἄν δὲ οἱ «δεκαοκτῶ ψυχές» ποὺ

ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπ' ἄρ. 11 ἀπόδειξιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Φωτομάρα εἶναι ὅλοι στρατιῶται, τότε ἔχομεν τὸν πλήρη ἀριθμὸν τῆς στρατιωτικῆς συνοδείας τοῦ Περραιβοῦ. Περί τοῦ Καλόγερου Τσάμη καὶ τοῦ Φωτομάρα γίνεται λόγος καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν Πετρόμπεην ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντη (Φιλ. ἔ. α. Α' σ. 191). Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἄγωνος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὑπάρχει φάκελος τοῦ Νικολάου Θέμα Σουλιώτη μὲ πιστοποιητικὸν τοῦ στρατηγοῦ Χρήστου Φωτομάρα ποὺ εἶναι αὐτὸς ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἀποδείξεις καπετάνιος.

Ἀκολουθοῦν πέντε ἀποδείξεις ποὺ ἐξεδόθησαν εἰς Δολοὺς ἢ Κιτριές, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τέσσαρες ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Ἄρ. 14. «Ἐλαβα καὶ γὰρ ὑποκάτωθεν γεγραμμένος Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ἀπὸ τὸν Κύριον Χριστόφορον Περραιβοῦ γρόσια ἑξ χιλιάδας γρ. 6000, τὰ ὅποια ἀγροκοῦνται διὰ λογαριασμὸν τοῦ γένους, καὶ εἰς ἔνδειξιν δίδω τὸ παρὸν μου εἰς χεῖράς του. Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης βεβαιῶνω 1821 Φεβρουαρίου 18 Κιτριόθεν».

Ἄρ. 15. «Ἐξ ὀρδινίας τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπεη ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου Περραιβοῦ γρ. 1000-χίλια, καὶ ἕως νὰ λάβῃ ἀπόδειξιν παρὰ τῆ ἐνδοξότητί του, τοῦ ἔδωσα τὸ παρὸν μου εἰς ἔνδειξιν. Ἰωάννης Λογοθέτης. 1821 Φεβρ.-26-Δολοί». Ὁ Ἰωάννης Λογοθέτης ἐκ Γαῖτσῶν τοῦ Σταυροπηγίου ἦτο γραμματεὺς τοῦ Πετρόμπεη καὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Μανιάτην, Ἀγωνιστὴν Ἠλίαν Σαλαφατῖνον (Σύντομοι Παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὰ λεγόμενα Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ν. Σπηλιάδη Ἀθῆναι 1853 σ. 10) ὡς ἀκολουθήσας τὸν υἱὸν τοῦ Μπέη Ἀναστάσιον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν φυλάκισιν τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἄλλ' ἂν ἡ πληροφορία τοῦ Φιλήμονος (Δοκ. Φιλ. ἔτ. σ. 361) ὅτι ὁ Πετρόμπεης ἔστειλε τὸν υἱὸν τοῦ Ἀναστάσιον εἰς Τριπολιτσάν τὴν 12 Φεβρουαρίου 1821 εἶναι ἀληθής, πῶς ἐμφανίζεται ἐδῶ ὁ Λογοθέτης ὑπογράφων τὴν 26ην Φεβρουαρίου. Ἡ χρονολογία τῆς ἀποδείξεως πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ἀκριβής. Ἡ ὁ Φιλήμων, ἢ ὁ Σαλαφατῖνος εὐρίσκεται ἐν πλάνῃ. Ὁ Πετρόμπεης εἶχε καὶ ἄλλον «γραμματικὸν» καὶ προεστὸν 4 χωρίων τῆς Γαῖτσᾶς, τὸν Ἀναγνώστην Δημητρόπουλον, μνηθέντα εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τὴν 20 Νοεμβρίου 1818 εἰς Κιτριές. (Μέξα ἄρ. 155).

Ἄρ. 16. «Ἐλαβα ἀπὸ τὸν πανευγενέστατον κύριον Χριστόφορον Περραιβὸν γρόσια πεντακόσια λέγω 500, διὰ ὄνομα τοῦ γένους 10 Μαρτίου 1821 Κιτριές. Ἰωάννης Κυριακουλάκης Μαυρομιχάλης». Ποῖος εἶναι ὁ οὕτω ὑπογράφόμενος Μαυρομιχάλης, ἀγνωστὸν; Νὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μπέη Ἰωάννου Μαυρομιχάλη τοῦ ἐπιλεγομένου Κατση, εἶναι πολὺ ἀμφίβολον.

Ἄρ. 17. «180 γρ. ἦτοι ἑκατὸν ὀγδοήκοντα

γρόσια ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ ὁ ὑπογεγραμμένος διὰ λογαριασμὸν μισθοῦ μου εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Σπάρτης, δι' ὃ δέδωκα τὸν παρόν μου εἰς ἔνδειξιν. Δημήτριος Ἰωάννου (σύμπλεγμα δυσανάγνωστον) Μαρτίου 18 Δολοῦς. Εἶναι ὁ διδάσκαλος τὸν ὁποῖον ἔφερε μαζί του ἀπὸ τὸ Ἰάσιον ὁ Περραιβὸς διὰ τὸ Σχολεῖον τῶν Δολῶν. Ἐν θεωρήσωμεν τὰ 180 γρόσια τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἀποτελοῦν τῶν τριῶν ἀπὸ τοῦ ἔρχομου των μηνῶν, τότε ὁ μηνιαίος μισθὸς τοῦ διδασκάλου ποῦ εἰσήγαγε πρῶτος τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἦσαν 60 γρόσια.

Ἄρ. 18. «Ἐλαβα ὁ κάτωθεν γεγραμμένος παρὰ τοῦ κυρίου Χριστοφόρου Περραιβοῦ διὰ λογαριασμὸν τοῦ γένους γρόσια δύο χιλιάδας ἑπτακόσια Ν. 2700 καὶ εἰς ἔνδειξιν δέδωκα τὸ παρόν μου εἰς χεῖρας του βεβαιωμένον τῇ ἰδίᾳ μου ὑπογραφῇ. 1821 Μαρτίου 22 Κιτριαῖς Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης».

Εἶναι σημαντικὸν τὸ ποσὸν τῶν ὑπερδεκακισχιλίων γροσίων ποῦ ἐμέτρησεν ὁ Περραιβὸς ἐξ ὀνόματος τῆς Ἑταιρίας εἰς τὸν Πετρόμπεην κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς εἰς τὴν Μάνην διαμονῆς του. Ἡ τελευταία δόσις κατεβλήθη τὴν 22αν Μαρτίου εἰς Κιτριές, τὴν παραμονὴν δηλαδή τῆς ἐπαναστατικῆς εἰσόδου τοῦ Πετρόμπεη εἰς τὴν Καλαμάταν, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Περραιβὸς εὕρισκετο τότε ἀκόμη εἰς τὸ ἐπίνειον τῶν Δολῶν Κιτριές καὶ παρηκολούθησε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Καλαμάτας ἐκ τοῦ πλησίον, δοκιμάσας τὴν ἐξ αὐτῶν ἔθνικὴν χαρὰν καὶ δόξαν. Πρέπει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ξεκινήσαντα ἀπὸ τῆς Κιτριῆς τὰ στρατεύματα τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ τοῦ Τρουπάκη ἐβάδιζαν μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην μαζί διὰ ξηρᾶς πρὸς τὴν Καλαμάταν, ἐπεβιβάζετο καὶ [ὁ Περραιβὸς μετὰ τὴν οἰκογένειάν του

καὶ μετὰ τὴν σωματοφυλακὴν του τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὸ πλοῖον ποῦ τὸν ἔφερε κατ' εὐθείαν εἰς τοὺς Παξούς. Ἐκεῖ ὅπως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν «Διήγησίν» του, «ἀφείς τὴν οἰκογένειάν του διέβη διὰ νυκτὸς εἰς τὴν ἀντικρυ ξηρὰν καὶ τὸ πρωτὶ ἔφθασε εἰς τὸ Σοῦλι».

Ὁ Περραιβὸς δικαιολογῶν τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἀναχώρησίν του καθ' ἣν στιγμὴν ἀρχίζεν ἐκεῖ ἡ ἐπανάστασις, διὰ τὴν ὁποῖαν τόσον εἶχεν ἐργασθῆ ὁ ἴδιος, λέγει εἰς τὴν Διήγησίν του, «ὅτι ἐφοβεῖτο μήπως ἐφορμήσουν κατὰ τῶν ἀπαρασκευῶν πρὸς πόλεμον Πελοποννησίων συγχρόνως καὶ Τουρκαλβανοὶ εἰς βοήθειαν τῶν κατοίκων Τούρκων, ὁπότε ἡ Ἐπανάστασις ἐκινδύνευε νὰ σβῆσῃ καὶ τὸ ἔθνος θὰ ὑφίστατο φθορὰν χειροτέραν τῆς ἄλλοτε. Ἐκρινεν λοιπὸν ἀναγκαῖον καὶ συμφερότερον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ Σοῦλι καὶ νὰ ἀνάψῃ σκληρότερον τὸν πόλεμον τῶν Σουλιωτῶν μετὰ τοὺς Τούρκους ποῦ ἐπολιόρκουν τὸν Ἀλῆ Πασᾶν, ὥστε νὰ μὴ ἔχουν εὐκαιρίαν οἱ Τούρκοι νὰ μελετοῦν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ οὕτως οἱ Πελοποννήσιοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των ἦσαν ἱκανοὶ νὰ καταβάλωσι τοὺς αὐτόχθονας Τούρκους ἔχοντες μάλιστα καὶ τὴν Στερεάν Ἑλλάδα διὰ προπύργιον». Πράγματι δὲ τοῦ σχεδίου τούτου ἡ ἐκτέλεσις, μελετηθεῖσα καὶ ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντην, ὅταν ἀλλάξεν ἡ περὶ ἀποβάσεώς του εἰς Μάνην ἀπόφασις, ὑπηγόρευσε τὴν μετάβασιν τοῦ Περραιβοῦ εἰς τὸ Σοῦλι.

Αἱ ἀκόλουθοι δώδεκα ἀποδείξεις τῆς καταστάσεως εἶναι σχεδὸν ὅλαι δανειστικαὶ καὶ χρονολογούμεναι ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1821 μέχρι Ἰουνίου 1823, ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν ὑστέραν δρᾶσιν τοῦ Περραιβοῦ εἰς τὸ Σοῦλι καὶ ἄλλοῦ, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ἔξω τοῦ θέματός μας.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

